

B. Nagy Katalin — Révész László

EGYEDI TÍPUSÚ HONFOGLALÁS KORI ÍJ CSONTMARADVÁNYAI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY–NAGYSZIGETRŐL

I. A 9. század végén a Kárpát-medencét elfoglaló magyar törzsek harcosainak egyik legfontosabb, legjellegzetesebb fegyvere az íj volt. Félelmetes hatását a kalandozások során csakhamar megismerték Európa népei is, pusztító erejét iszonyattal emlegették a kortárs krónikárok (GYÖRFFY 1975, 110; 206). Jórészt ezzel magyarázható a kutatás irántuk megnyilvánuló élénk érdeklődése, melynek eredményeként elmondhatjuk, hogy a honfoglalók által használt összetett visszacsapó (vagy reflex-) íjak a Kárpát-medence korabeli régészeti leletanyagának szinte a legismertebb darabjaivá váltak napjainkra. Első szabatos leírásukat Cs. Sebestyén Károlynak köszönhetjük. A Szeged-környéki ásatások szerencsés leletei és jó megfigyelései nyomán előbb az avar (CS. SEBESTYÉN 1930, 178—220), majd a honfoglaló magyar íjat sikerült rekonstruálnia (CS. SEBESTYÉN 1932, 167—255). Megállapításainak nagy része máig ható érvényű, általánosan elfogadott.

Főként technikai jellegű részletkérdésekben hozott új eredményeket Fábíán Gyula munkássága, akinek régészeti megfigyelések és történeti-néprajzi adatok segítségével sikerült elkészítenie az avar és a magyar íj működőképes hasonmásait (FÁBIÁN 1967, 98—101; FÁBIÁN 1980—81, 63—77). A mind-egyre bővülő ásatási megfigyelések és leletanyag pedig alátámasztják az íjak szerkezetéről eddig közölt ismertetéseket (RIC 1982—83, 81—91).

Nagy vonalakban nyomon követhető az íjak fejlődésének folyamata is, s hogy miként illeszkednek bele a Kárpát-medence leletei ebbe a sorba (U. KŐHALMI 1972; LITVINSZKI 1966, 51—69).

Mindezek után úgy tűnik, e témában nemigen lehet már új szempontokat felvetni. Nemrég azonban Hódmezővásárhely–Nagyszigeten egy olyan új lelet került elő, amely megtöri a honfoglaláskori íjakról eddig kialakított, egységesnek tűnő képet (1. kép).

II. A lelőhely Hódmezővásárhely—Népkert vasútállomástól délre kb. 1 km-re a Szeged felé haladó műút mentén, attól nyugatra mintegy 200 m-re a Misán-tanya mellett terül el. A sírokat egy, a felszínből ma már alig kiemelkedő NY—K-i irányú földnyúlvány ÉNY-i szélén találjuk. E kis magaslátot egykor három oldalról a Hód-tó mocsarai fogták közre. A régészeti ásatások e helyen eddig 75 10—11. századi sírt hoztak napvilágra.¹ A feltárt le-

letanyag köznépi temetőre vall. A sírok jól megfigyelhető sorokba rendeződnek. A temető feltehetően 10. századra keltezhető részén a sírsorok közepetáján 1—1 harcos nyugszik. Felszerelésük egyöntetű, noha vannak kisebb eltérések: A 22. sírban vasveretes tegez feküdt, benne nyílhegyek, deréktájon vaskés, csiholóacél, kova, a halánték mellett 1—1 zárt ezüst hajkarika, (RÉVÉSZ 1985a), a 37. sírban a már felsoroltakon kívül egy csontos íjat is leltünk, az elhunyt lábai felett pedig összehajtott lóbőrös temetkezés maradványai bontakoztak ki, egy csikózáblával, hevedercsattal és két körte alakú kengyellel. A lókoponyán egy líra alakú csat volt (RÉVÉSZ 1985b, 1. kép). Hasonló leleteket tartalmazott az 56. sír, azzal az eltéréssel, hogy ez lószerszámú temetkezés volt. Harcos sírja lehetett a 66. számú is, de a korabeli sírrablók itt csak a csikózáblát és a hevedercsattot hagyták meg. Összehajtott lóbőrös temetkezést és a fent említett leleteket tartalmazta a Gazdapusztai Gy. által feltárt 15. sír is.²

A harcosok sírjait közrefogó gyermek- és női temetkezésekben gyöngyöket, fonott nyakpereceket, fonott és egyszerű huzalkarpereceket, gyűrűket találtunk, a férfiak mellett vaskést, zárt hajkarikát. A temető eddig feltárt 11. századi sírjai jórészt melléklet nélküliek, nagyritkán S-végű hajkarikákat tartalmaznak. Egyikből Szent László denára látott napvilágot. Részletesebb elemzésre csak a temető teljes feltárása után kerülhet sor, a fent elmondottakat annak illusztrálására szántuk: milyen környezetben fekszik az a 63. sír, melynek bemutatása e dolgozat fő célja.

A 63. számú temetkezés a temető 10. századi részén, egy sírsor közepetáján feküdt. A 141 cm mély, 223 cm hosszú, lekerekített sarkú gödörben középkorú férfi háton fekvő, 167 cm hosszú, jó megtartású váza. Koponyája kissé balra billent. Bal karját könyökben enyhén behajlították, keze csuklóban szintén behajlott, szinte merőleges az alkarra. Jobb karját erősen behajlították, könyöke a gerincoszlop felett volt, csuklója a bal felkarcsontnál, s a kézcsontok itt is az alkarra merőlegesen, a bal felkarcsonthoz simulva fekszenek. Lábai nyújtott helyzetűek (2. kép 1).

Mellékletek: Az elhunyt jobb oldalán, a jobb könyök vonalától a térdig tegezvasalások húzódnak. A tegez felső harmada a nyakpánttal és a nyílhegyköteggel ép, oldalának és fenekének egy-két darabja is eredeti helyén került elő. A fenék és a nyakpánt között a többi

részét azonban a rágszálók jórészt feldúlták. Egykori hossza 73 cm körül lehetett. E tegez megegyezik a honfoglaláskori magyar sírokból eddig ismertekkel (Cs. SEBESTYÉN 1932, 167—255; DIENES 1972, 20. kép; RÉVÉSZ 1985a).

A tegez nyaka alatt egy *vaskést* találtunk.

A jobb combcsont mellett, a sír déli falától 5 cm-re feküdt bolygatatlan helyzetben az *új két markolatcsontja* (2. kép 1, 3—4; 3. kép 3—4). Mindkettő enyhén domború, ellipszis alakú csontlemez. Külső, homorú oldaluk és két végük erősen irdalt és kissé sérült, belső, domború élüket legyalulta a hajdani íjasmester. Az új markolatfájára boruló hátlap mindkét esetben irdalt. Hosszuk egységesen 14,5 cm, szélességük 2,7 cm. A sír bontásakor meg lehetett figyelni, hogy a két íjközépcsont legyalult, (domború) éle támaszkodott a talajra, majdnem merőlegesen a sírfenekre, s homorú, irdalt külső élük állott felfelé. A későbbiek során látni fogjuk, hogy e ténynek komoly jelnetősége van.

Az új egyik végcsontja pontosan a gerincoszlop felett feküdt, a jobb könyöktől a szeméremcsont csúcsáig. Hossza 32,3 cm, s mélyen irdalt hátulsó lapjával felfelé helyezkedett el. A leletek felszedése után derült ki, hogy nem csak szokatlan hosszúsága miatt számít érdekességnek, hanem megformálása is különös, teljesen elüt a megszokott honfoglaláskori íjvégcsontoktól. A hárszögátmetszetű csonttárgy (2. kép 5; 3. kép 1) alsó, a medence felé fekvő vége lapos, levélalakúan lekerekített, két oldala a felső csúcsáig egyenletesen keskenyedik, alul legnagyobb szélessége 1,35 cm, s csúcsánál egy ferdén lecsiszolt, 0,35 cm-es vonalban ér véget, tehát nem hegyes. Felületét gondosan símára csiszolták, kivéve az alsó végét. Itt a két oldaléle mentén 7,6 ill. 7,9 cm hosszúságban irdalták, s ez az irdalás V-alakban kiterjedve a tárgy középvonaláig, az egész alsó részt elborítja. Vastagsága alsó csúcsától az irdalás végéig egyenletesen nő, ott eléri a 0,8 cm-t, s innen a felső csúcsáig ilyen vastag marad. Felső végétől 8,7 cm-re találjuk a húr beakasztására szolgáló vájatot, amely mind a négy sarkán erősen kopott. Az elmondottak alapján egyértelműnek tűnik, hogy íjvégcsontról van szó, mégpedig olyan egyedi típusról, amely elüt a magyar szakirodalomban bemutatott formáktól.

Megtaláltuk a párját is e sírban, ez a lábszárak felett feküdt ferdén, oldalára dőlve, a húr beakasztására szolgáló vájat a sír keleti vége felé nézett (2. kép 2; 3. kép 2). Alakja, kiképzése teljes egészében megegyezik az előzővel, némi méretbeli különbségtől eltekintve. Hossza 31,8 cm, szélessége alul 1,5 cm, fent 0,5 cm. Irdalása is ugyanolyan, alul az élek mentén mindkét oldalon 7,9 cm-ig terjed. Vastagsága 0,8 cm, a húr beakasztására szolgáló vájat a felső végétől 7,7 cm-re van. Ez az íjvégcsont tehát 0,5 cm-rel rövidebb az előzőnél, s 1 cm-rel rövidebb a húr vájata és a csont felső csúcsa közti távolság is.

III. Mielőtt rátérnénk a rekonstrukció kérdésére és az esetleges párhuzamok keresésére, próbáljuk megállapítani az eddig elmondottak alapján, hogyan, milyen állapotban kerülhetett a temetési szertartás során az íj a 63. sír harcosa mellé. Előljáróban annyit él kell mondanunk: formájuk, kiképzésük alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a fent bemutatott íjvégcsontok az íj elülső, a cél felé néző oldalán voltak, egyikük az íj alsó, a másik a felső merev szárván.

A sírrajzot szemügyre véve, azonnal kitűnik, hogy a felső íjvégcsont, amely a gerincoszlopon fekszik, feltehetően elmozdult eredeti helyéről (2. kép 1). A két markolatcsont minden bizonnyal in situ maradt a feltárás befejeztéig, erre utal egymáshoz viszo-

nyított helyzetük és az is, hogy a tegez egyik, füllel ellátott oldalmerévítő vaspálcája is bolygatatlanul feküdt közvetlen mellettük. Ugyanilyen helyzetű valószínűleg az alsó íjvégcsont is. Egyik végénél ugyancsak eredeti helyén maradt a tegez fenékdeshkájához csatlakozó vaspálca.

Első pillantásra nyilvánvalónak látszik, hogy — mivel a bolygatatlan alsó íjvégen a húr beakasztására szolgáló vájat kifelé, keletre néz, az íjat felajzva helyezték a sírba. Olymódon, hogy markolatát a sír aljára támasztották, s két szárját ferdén az elhunyt teteméhez. (Ha húr nélkül, nyugalmi helyzetben tették volna be, a vájatnak épp ellenkező oldalra kellett volna irányulnia!) Feltűnő azonban, hogy az íjvégcsont túl nagy szöveget zár be a markolathoz képest. Felajzott állapotban majdnemhogy egyvonalban kéne lenniük! (FÁBIÁN 1980—81, 1—3. kép). Ha felhúrozva ilyen képet mutat egy íj, lövéskor azt már nem lehetett volna sokkal tovább feszíteni, s így ereje igen csekély lett volna. Amennyiben eredeti helyükön vannak a tárgyalat emlékek, egyetlen magyarázat kínálkozik: az íjat eltörve tették a sírba. Láttuk, hogy a gerincen fekvő csont kivételével nagy valószínűséggel kizárhatjuk a rágszálók okozta bolygatást. S még egy apróság. A markolatcsontok bemutatásánál említettük, hogy azok homorú, irdalt, tehát a célba vett tárgy stb. felé néző oldalát *élével felfelé* találtuk a feltárás során. E tárgynak az íjon való elhelyezkedését pontosan ismerjük (Cs. SEBESTYÉN 1932, 183—184).³ Ez pedig csak úgy magyarázható, ha az íj mindkét szárját letörték — nyilván rituális okokból — és úgy helyezték az elhunyt mellé. E szokás egyébként sem ismeretlen a honfoglalók körében (KÜRTI 1979—80, 343).

IV. Az alábbiakban az avar és a honfoglaláskori íjakról eddig közzétett ismeretek és a tárgyalat nagyszígelet lelet tanulságai alapján megkíséreljük rekonstruálni a 63. sírba temetett fegyver egykori formáját.

A honfoglaláskori íjaknál már megismert módon a kör vagy elliptikus keresztmetszetű markolatra enyvezhették rá két oldalt az ovális csontlemezeket. Méretük, alakjuk megegyezik az általánosan ismert típusokéval. A honfoglaláskori íjmarkolatcsontok jórésze csak a két végén irdalt. Ez nyilván arra mutat, hogy a ragasztás mellett vékony bélhúrral vagy enyves len-, kenderzsinórral rá is kötötték a markolatcsontot a fára (FÁBIÁN 1980—81, 69). Néhány esetben azonban — mint pl. az ismertetett leletnél is — a csontlemez homorú, a cél felé néző elülső élét is irdalták. Ez arra mutat, hogy a lemez ill. az íj azon oldalára is ragasztottak valamit.

A hajlékony íjkarok elpusztultak; nyilván a már ismert módon, kívül rugalmas ínrostkötegekkel, belső oldalukon szarulemezzel erősítették meg azokat.

Az íj merev szárvai közel 10 cm-rel hosszabbak voltak a megszokottnál. A magyarázatot Cs. Sebes-

tyén Károly egyik megállapításában kereshetjük: „A szarvak az íj kifeszítésénél egykarú emeltyűként működtek. Minél hosszabbak voltak, annál kevesebb erő kellett az ideg meghúzására.” (Cs. SEBESTYÉN 1932, 189). Hasonló megállapításra jutott e kérdéssel kapcsolatban U. Kóhalmi Katalin is. Egyébként épp erre az időszakra esett — a 9–10. századra — a keleti steppéken a kitaj íj elterjedése, amelynél a merev kar hossza tetemesen megnő, a kar teljes hosszának közel a felét teszi ki (U. KÓHALMI 1972, 73; 129–130). A megszokott honfoglaláskori íjagnál a faléc a szarvakban is végig fut, csaknem az íj csúcsáig, de a csontborítás alatt egyenletesen keskenyedett, s végül csúcsba szaladt. Erre az ék-alakú falécre enyvezték rá az íjvégcsonthoz úgy, hogy a csúcsonknál s valószínűleg az ideg beakasztására szolgáló hornyolásig teljesen összeértek s erősen össze voltak enyvezve egymással. Az íj külső oldalán, a középrésztől kezdődő és a rugalmas karokon is végigfutó ínrostköteg elért egészen az idegbeakasztásra szolgáló bevágásig. Ezt mutatja a hosszúcsontok elein néha alkalmazott külön irdalás is (Cs. SEBESTYÉN 1932, 185). (Nagyszigeten a 37. sír íjvégcsonthaját tapaszaltuk e jelenséget.)

Jelen esetben azonban a faléc nem érhetett véget a vájathoz, hanem az íjvégcsonthoz tanúsága szerint az íj teljes hosszában végigfutott. Láttuk már, hogy az említett csont hátsó lapja egészében irdalt, nyilván a felragasztás miatt. Nem is keskenyedett el annyira, mint általában. Feltételezhető természetesen, hogy keményfából faragott lapokkal ez esetben is megerősítették a szarvak két oldalát, talán a belső oldalát is. Felvetődik az a kérdés is, hogy a honfoglaláskori íjak esetében nem lehetséges-e, hogy végüket ugyanolyan „tok” borította, mint az avarokét, csak éppen az elülső és hátsó lapok fából készültek mindig, és a két oldalsót faragták néha csontból. Formailag az íj elején elhelyezett nagyszigeti csontborítás is az avar íjak külső (és belső) oldalán található csontlapokhoz hasonlít (RIC 1982, 85; Cs. SEBESTYÉN 1930, 191, 2. kép c, d, 5. kép; MADARAS 1981, 2. kép, 12. kép, 15. kép). Csak hogy azok fokozatosan elkeskenyednek, s hegyben végződnek — mégpedig a külső mindig a hűrvájat alatt — de a belső sem ér el az íj csúcsáig! Az is valószínűnek tűnik ezen avar íjagnál — s a nagyszigetinél is — hogy az ínrostköteg nem futhatott fel rajtuk a merev karra olyan hosszan, mint amire Cs. Sebestyén egyes honfoglaláskori íjak esetében következtetett. Hiszen a csontlapot ez esetben az ínrostok fölé kellett volna ragasztani, s ez a helyzetét eléggé instabillá tette volna. Felvetődik egy másik kérdés is: az az irdalás, amit ő a jelzett esetekben az íjvégcsonthoz külső élére odaerősített ínrostkötegek nyomának gondolt, nem az előbb említett falemezek felragasztására szolgált-e? Sőt talán a markolatcsontok külső oldalán felbukkanó irdalások — mint épp a tárgyalt leletnél Nagyszigeten — is ilyesfajta célt szolgálhattak.

A nagyszigeti íjvégcsonthoz alsó, kiszélesedő végén az irdalás szintén az íj fájához való odakötözés céljára szolgált, mint azt a markolatcsontok esetében már láttuk.

Hogy a tárgyalt fegyver pontosan milyen formájú lehetett, arra csak következtetni tudunk. Úgy gondoljuk, hossza a 150 cm-t nemigen haladhatta meg. Ennél hosszabb íj erősen akadályozta volna mozgásában a lovas harcost. A rugalmas karok hosszaként elfogadhatónak tartjuk a Fábrián által megadott méretet — 35 cm — (FÁBIÁN 1980—81, 71) így a fegyver megközelítőlegesen nagysága: $32+35+15+35+32=149$ cm lehetett (5. kép).

A honfoglaláskori íjak — s így a nagyszigeti sem — nyugalmi állapotban nemigen lehetnek oly erős C-alakúak, mint ahogy azt Cs. Sebestyén rekonstrukciós rajzán megadja (Cs. SEBESTYÉN 1932), és amit szinte az egész magyar szakirodalom átvett tőle. Fábrián szerint e forma inkább a sportíjakra vonatkozik (FÁBIÁN 1980—81, 72—74). A sírleletekben ilyen helyzetben a csontokat — ha azok bolygatatlanul fekszenek — soha nem találjuk (CSALLÁNY 1941, 2. kép; TROGMAYER 1962, 9—38). Hogy „a honfoglalók íja pihenő állapotban nem csapódott át C-formára, hanem a szárnyak mintegy 20—30 fokos szögben kapcsolódtak a kissé ívesen áthajló íjtesthez”, arra már László Gy. is gondolt, ilyen formára rekonstruálta az íjtestet is (LÁSZLÓ 1955, 116). Még jobban megerősítik ezt a feltevést a pendzsikenti freskókon ábrázolt harcosok övéen látható íjtestek. Ezek szinte egyenes vonalúak, csak két végük hajlik be kissé, pontosan kirajzolva a nyugalmi helyzetben lévő íj formáját (BELENIZKI 1980, 57; 80—81; 3. kép; 26—28. kép; 41. kép).

Nagyszigeten a hűrvájatnak az íjvégcsonthoz a csontok végeitől mért különböző távolsága (1 cm az eltérés a két tárgy esetében) arra utal, hogy jelen esetben a fegyver asszimmetrikus lehetett. Összességében pedig megállapíthatjuk, hogy a Hódmezővásárhely—Nagysziget 63. sírjából előkerült íj — a szarvak eltérő megformálása mellett — inkább arányaiban térhetett el a többi honfoglaláskori íjtól.

V. A tárgyalt íj formájának, szerkezetének taglása után térjünk át most egy nem kevésbé fontos kérdésre: a párhuzamok keresésére. Előre kell bocsájtanunk azonban, hogy a fent bemutatott íjvégcsonthoz pontos megfelelőit a szakirodalom leggondosabb áttanulmányozása után sem sikerült megtalálnunk. Olyan jelenségekre vizont, amelyek rokoníthatók a nagyszigeti íj merev szarvának a kialakításmódjával, rábukkantunk. Ezek rövid bemutatása talán közelebb visz majd bennünket ezen egyedi megformálású íj származásának megfejtésében, s kijelöli a helyét az íjak fejlődésének, változatainak sorában.

A közzétett Kárpát-medencei leletanyagban — egyetlen halvány nyom kivételével — nem találunk hasonló kialakítású fegyverre. Az avar íjvégek

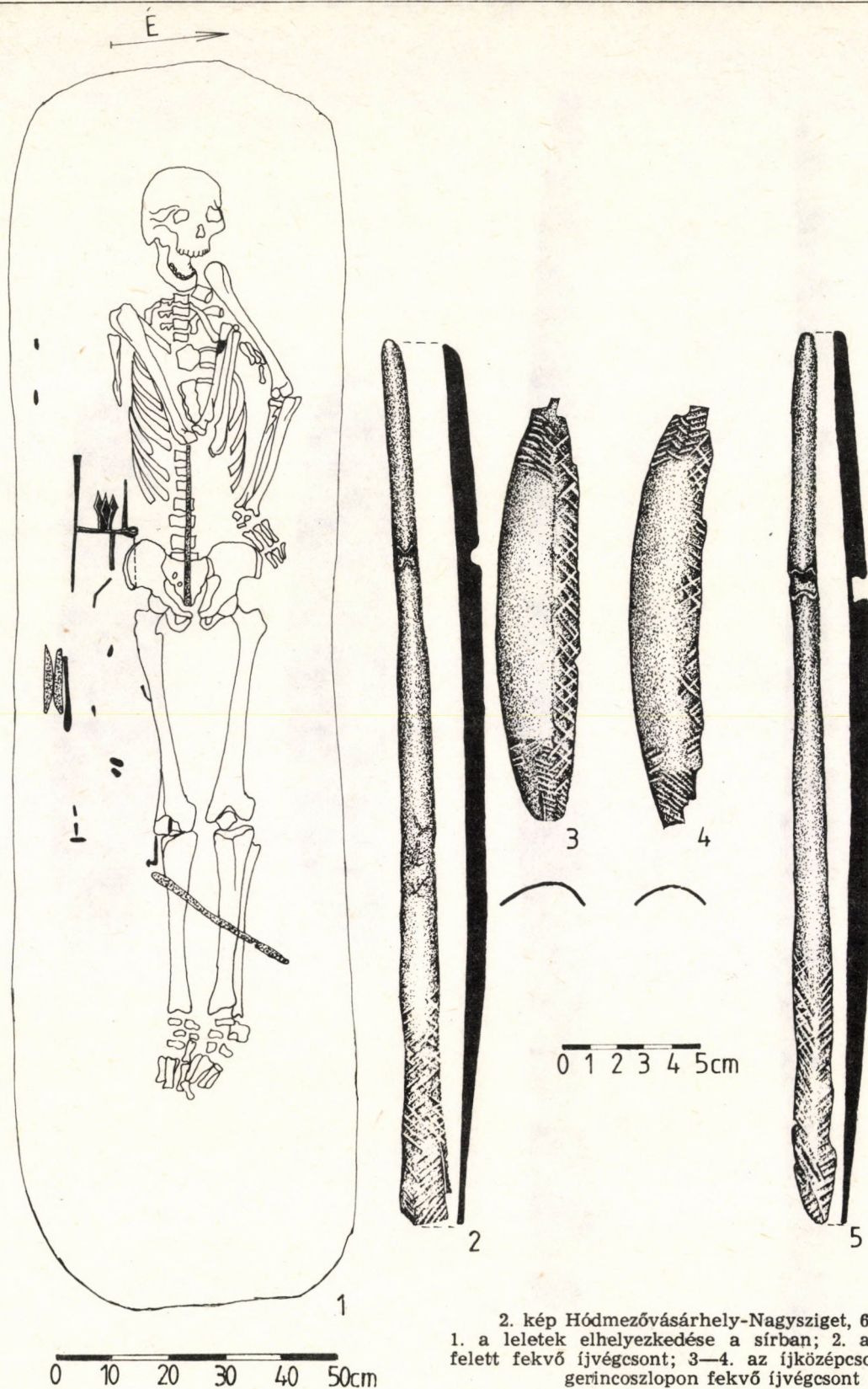
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY M1:25 000

1. kép Hódmezővásárhely-Nagysziget 10—11. századi temető topográfiai elhelyezkedése

Abb. 1. Die topografische Lage des Gräberfeldes von Hódmezővásárhely-Nagysziget

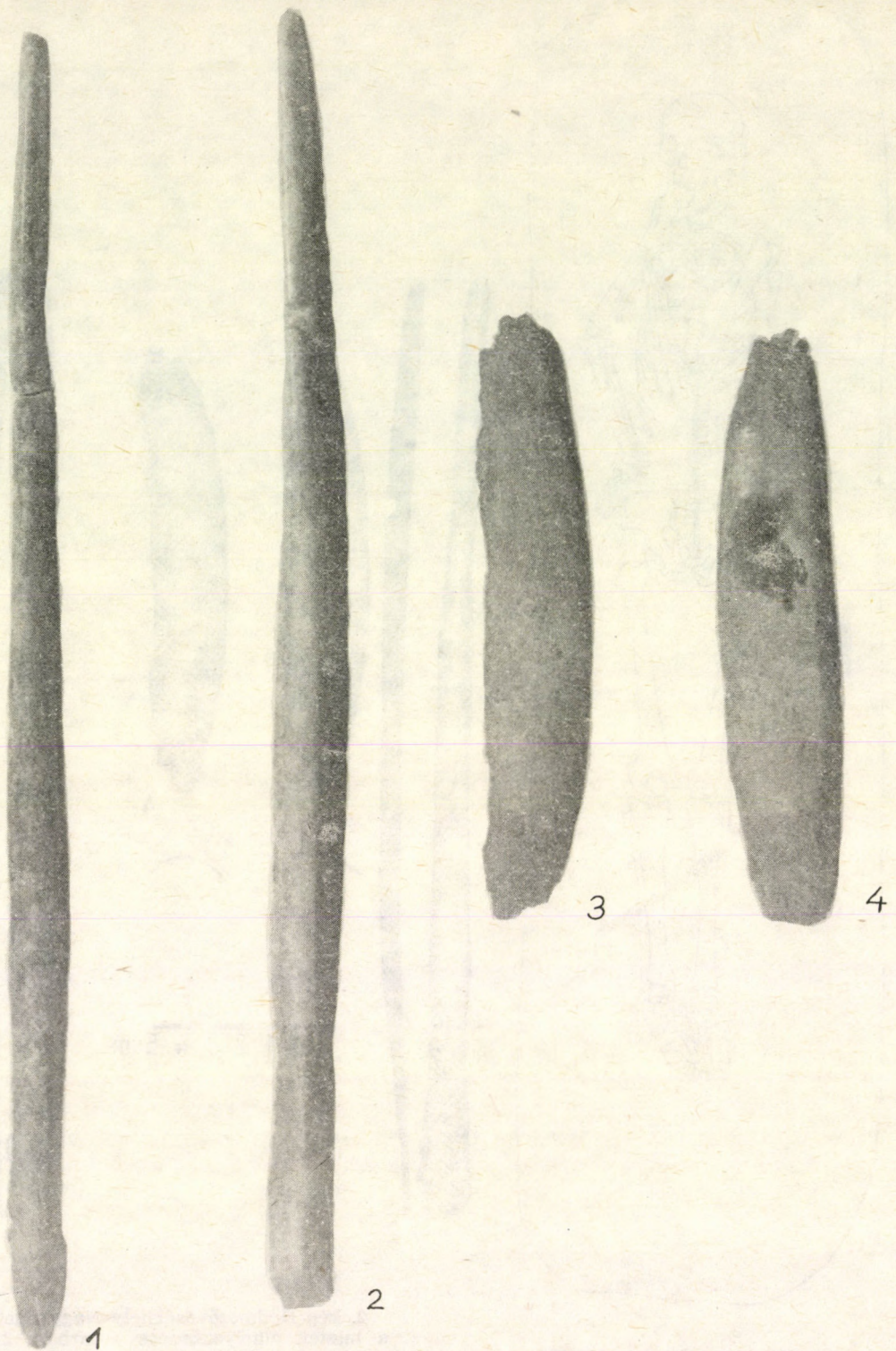
egy csontjaival való hasonlóságról az imént már szót ejtettünk, de azok egészen más szerkezethez tartoznak, s az első pillantásra szembeötlő formai hasonlóság mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy méretre össze sem hasonlíthatók a nagyszigeti íjvégszontokkal, arról már nem is beszélve, hogy húrvájat soha nincs rajtuk.

Az egyetlen darab, amelyet kapcsolatba hozhatunk e típussal, a szeredi (ma: Sereď) I. temető 8. sírjából látott napvilágot (TOČÍK 1968, 44—45, XXXIII. t. 10). Az oldalnézetben közt, feltehetően háromszög átmetszetű csonttárgyat Točik az íjcsontok között említi, de külön nem írja le, a gyenge minőségű rajzról a kérdés nem dönthető el egyértel-

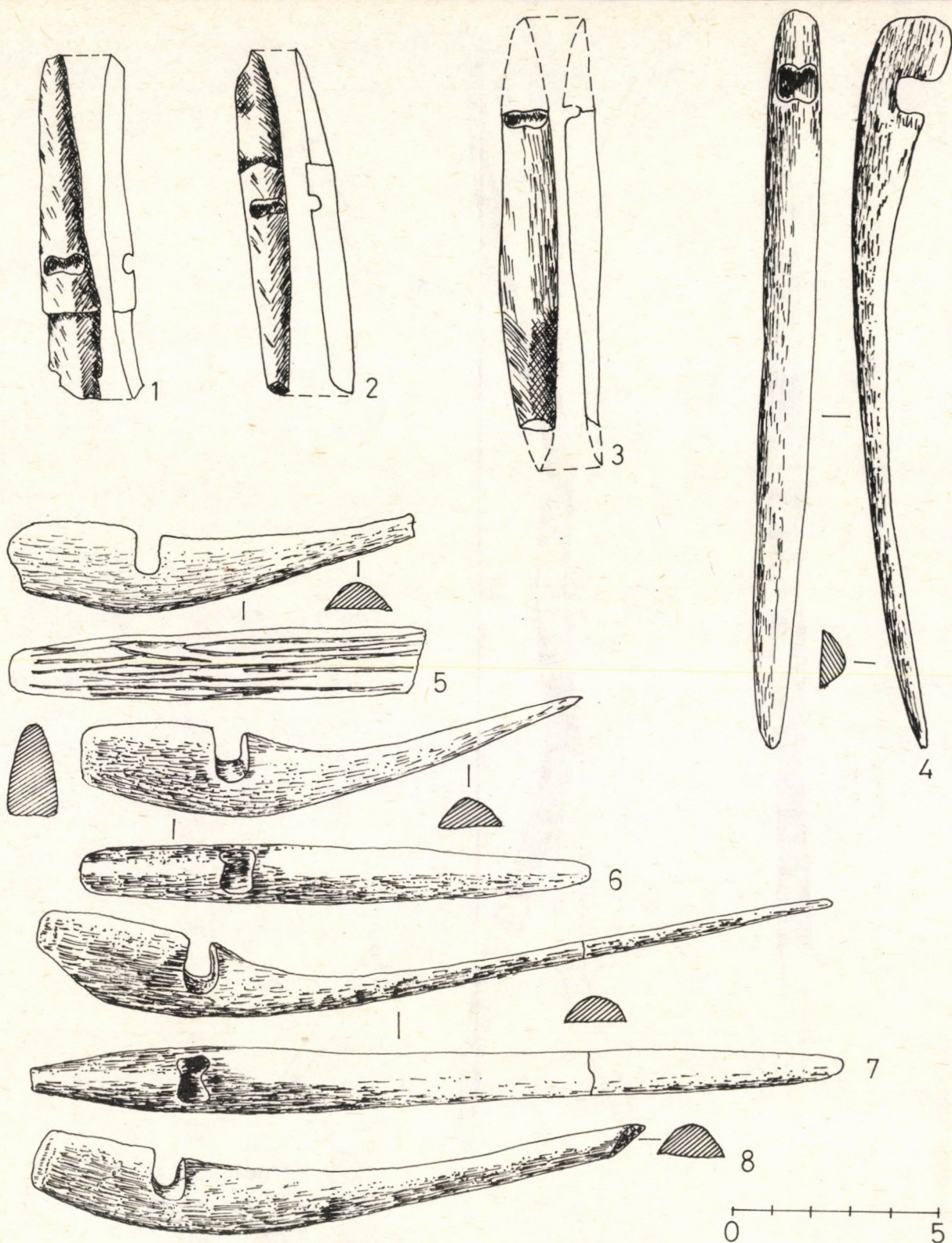

2. kép Hódmezővásárhely-Nagysziget, 63. sír:
 1. a leletek elhelyezkedése a sírban; 2. a lábszárak felett fekvő íjvégcsontról; 3—4. az íjközépcsontokról; 5. a gerincoszlopon fekvő íjvégcsontról

Abb. 2. Das Grab 63. von Hódmezővásárhely-Nagysziget
 1. Die Lage der Funde im Grab; 2. Das Bogenende über die Unterbeine; 3—4. in mittleren Knochenplatten; 5. Das Bogenende an der Wirbelsäule

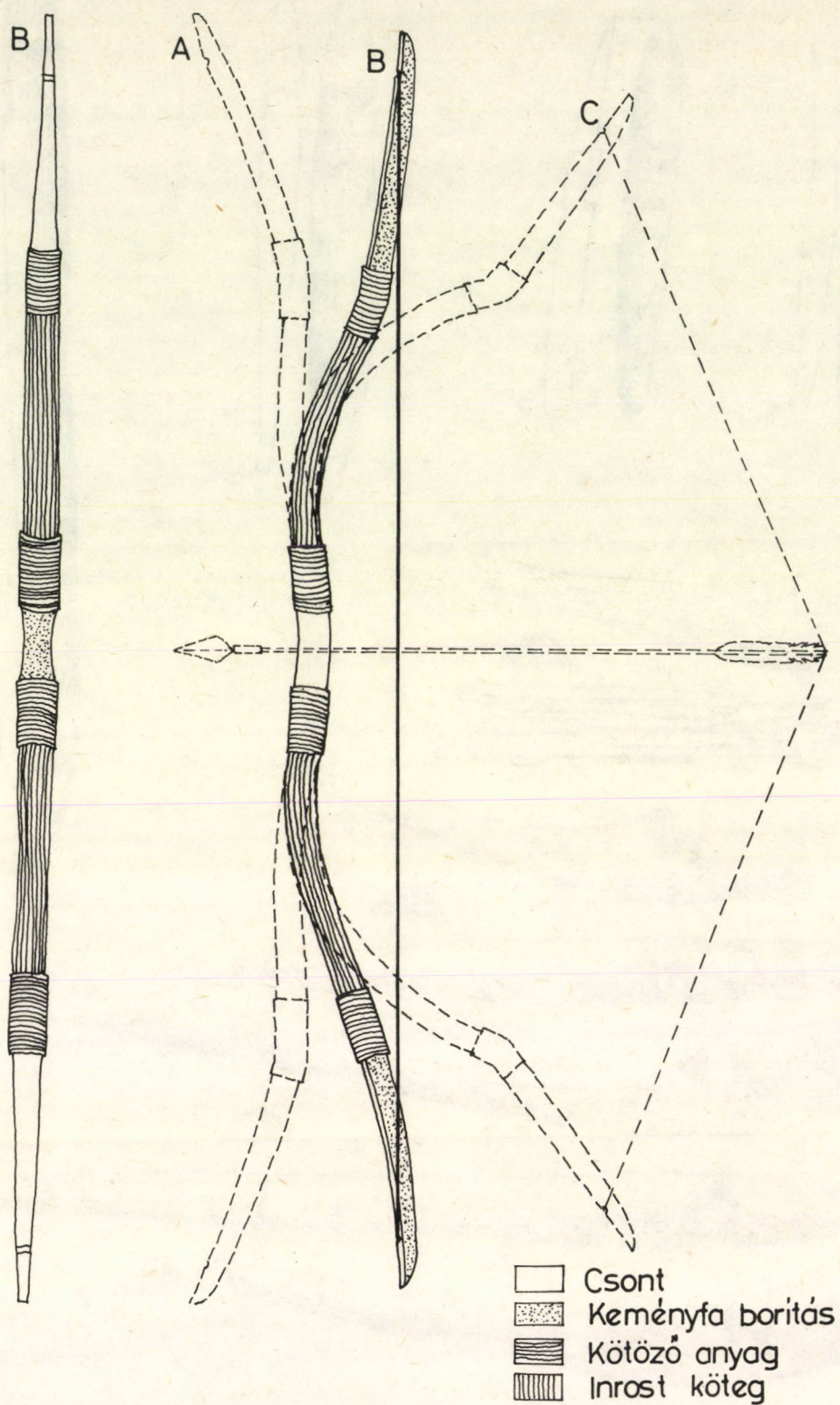

3. kép A nagyszigeti íj csontszerelékei
Abb. 3. Die Knochenzubehöre des Bogens

4. kép A nagyszigeti íjvégsontok párhuzamai
(V. Sz. Flerov és A. F. Medvedjev nyomán)
1—3. Majak; 4. Biljar; 5. Sarkel; 6. Bolgar; 7—8.
Külaszova gorogyiscse

Abb. 4. Die Parallelen der Bogenenden
(nach Medwediew und Flerow)
1—3. Maiack; 4. Biliar; 5. Sarkel; 6. Bolgar; 7—8.
Külassowa gorodiste

5. kép A nagyszigeti 63. sírban talált íj rekonstrukciója

Abb. 5 Die Rekonstruktion des Bogens von
Hódmezővásárhely-Nagysziget, Grab 63.

műen. Főként azért nem, mert méretarány híján még a kérdéses tárgy nagysága sem ítélt meg pontosan. Mindenesetre ha valóban íjvégcsontról van szó, leletünknek ez az egyetlen párhuzama a honfoglaló magyarság eddig közzétett hagyatékában.

Formailag a legtökéletesebb analógia a szaltovó-majaki kultúra egyik névadó lelőhelyén, a majaki temetőben került elő. A 30. katakombában egy 40–45 év körüli férfi erősen feldúlt vázának maradványai nyugodtak, s a leírás szerint „a sírban nagy összetett íj feküdt, amelyről csak néhány csont rátét maradt meg. Szám szerint egy pár, a végükön bevágással az íjhúr számára.” (FLEROV 1984, 161. kép 4–5). A kérdéses íjvégcsontról szintén háromszög-átmetszetű, s alsó harmadában irdalt. Az egyetlen tetemes eltérés: hossza mindössze 8 cm (4. kép 1–2).

Hasonló megformálású tárgy látott napvilágot az 57. katakombából is (4. kép 3), de csak egy darab (FLEROV 1984, 166; 19. kép 8). Sajnos mindkét sírt feldúlták, így az említett íjvégcsontról eredeti fekvését nem lehetett megfigyelni. A temetkezések korát a szerző a IX. századra teszi (FLEROV 1984, 197).

Végül egy olyan leletcsoportot szeretnénk röviden ismertetni, amely ha megformálásában pontrólpontra nem is követi a nagyszigeti íjvégcsontról formáit, funkciójában, az íjon való elhelyezésében azonos csoportba sorolható azokkal. Egykor valamennyit az íj merev karjainak az elején helyezték el, annyiban térnek el az általunk tárgyalt típusától, hogy a hűrvájat környékén valamennyinek a vastagsága többé-kevésbé megnövekszik. Egyébként kivétel nélkül háromszög-átmetszetűek, hátlapjukon a már ismert mély irdalásokkal. Hosszuk 6–18 cm között váltakozik (MEDVEGYEV 1966, 10–16; 4. kép).

Ezen íjvégcsontról legkorábbi darabjai a 9. századból származnak. Ismerünk ilyeneket Sarkelből (4. kép 5), s a Kalinovszkij-i temetőből is (Alsó-Volga vidék). Szép számmal kerültek elő a Volga–Káma vidék sírmezőiben is: Biljarban, Bolgariban és a Szoljanyinó tó mellett (4. kép 4, 6), tehát főként a volgai bolgárok fennhatósága alá tartozó területeken. Használatuk egészen a 14. századig kimutatható: Külaszova gorogyiscse (permi terület), Turov (gomeli terület) leletei erről tanúskodnak (4. kép 7–8).

A funkció szempontjából vizsgálva a fenti leleteket, úgy véljük, hogy a nagyszigeti íjvégcsontról a típus korai változatai közé tartoznak. Ez az a korszak — a 9–10. század —, amikor a merev íjkarok megnyúlnak, s a csontborítás a fegyver elülső oldalára kerül. A nagyszigeti s az említett majaki csontok e típus talán első variánsai lehetnek, amikor a vastagság még egyenletes, s a vájat környékén még nem növekszik meg, de a fegyveren való elhelyezkedés már újszerű. Ezt követően a változatos hosszúságú csontborítások végének a vastagsága tetemesen megnő, s részben tovább él ez a for-

ma a 14. századig. Másrészt viszont — úgy sejtjük — a hornyolás körül megvastagodott csont rátétekből alakulhattak ki idővel, — a 11–12. században — a tömör csontvéges íjak. Természetesen a fejlődés nem mutatható ki mindenhol ilyen egyenes vonalúan. Sokszor több típus együtt, egy időben létezhetett, az akkoriban modernnek nevezhető fegyverek (vagy adott esetben szerszámok, stb.) mellett felbukkannak már azidőtájt is archaikusnak nevezhető változataik. Különösen a steppe peremterületen volt ez így. (A Kárpát-medence is ezek közé tartozik!) De pl. a steppétől északra, a Bajkálon túl még a 12–14. századi régészeti leletanyagból is kétcsontlapos íjvégek kerülnek elő nagy számban (U. KŐHALMI 1972, 132). A honfoglaló magyarság fegyverzetét szemügyre véve, úgy tűnik: őseink egy-egy fegyvernek — mint pl. a két oldalán csontlappal borított íjnak, vagy a homokóra alakú, alulfelül kiszélesedő tegeznek — az adott típuson belüli legutolsó változatát hozták magukkal a Kárpát-medencébe. Az az időszak, amikor ezek a típusok modernnek és a steppén általánosan ismertnek, használnak vehetők, az 5–8. századra tehető. Amikor a magyar törzsek elérték pusztai vándorútjuk utolsó állomását, a steppén már kezdtek feltűnedezni, majd rohamosan terjedni a kitaj-íjak, a zsákszerű kun tegezek stb., tehát a fegyverzet egy új típusa alakult ki és indult fejlődésnek. Ez a változás azonban Árpád népét már nem érintette, vagy csak igen halvány nyomokban mutatható ki a hatása.

Talán e nyomok egyikeként értékelhetők a Hódmezővásárhely–Nagyszigeten feltárt íjmaradványok, amelyek párhuzamait tehát nem hátrafele tekintve, az avaroknál keressük, hanem a steppe akkoriban újnak számító vívmányai között véljük felfedezni. Hogy miképpen került ez az újszerű íj a 63. sír harcosának kezébe, arra ma még nehéz lenne válaszolni. A temetőnek az a része, ahol nyugodott, mai ismereteink szerint a 10. századra keltezhető, a temetkezés tökéletesen beilleszkedik a sírmező eddig megismert rendjébe. Az íjcsontok mellett talált, vaspálcákkal megerősített tegez megegyezik a honfoglaló magyar harcosok által használt típusal. Ilyen vasszerelékekkel ellátott tegezt egyébként a Kárpát-medencén kívül alig ismerünk (RÉVÉSZ 1985a).

Nehéz lenne etnikumhoz kötni a tárgyalt íjvégcsontról fent bemutatott párhuzamait is. Egyes darabjai talán a volgai bolgárokkal hozhatók összefüggésbe, de szórványosan megtalálhatók a szaltovói kultúra késői leletanyagában is. Ez utóbbi fogalom már önmagában is igen vitatott és vegyes összetételű etnikumokat takar (FODOR 1975, 174–195; BÁLINT 1975, 52–62; FODOR 1977, 86–94; BÁLINT 1980, 381–386). Az általunk legközelebbi párhuzamként tárgyalt majaki leletek ugyan katakombasírból kerültek ki, de újabban néhány szovjet kutató kezdi kétsége vonni, hogy a katakombákban alánok, az egyszerű gödörsirokban pedig főként doni bolgárok hagyatéka fedezhető fel (MAGOME-

DOV 1977, 51—53; ABRAMOVA 1978, 72—82). Feltehetően a tárgyalt íjak esetében is arról van szó, hogy az új vívmány a steppe különböző területein gyorsan megjelenik, majd idővel általánossá válik.

Ahhoz azonban, hogy a Hódmezővásárhely—Nagyszigeten talált egyedi íjvégszontokat biztosabban tudjuk értékelni, további jól megfigyelt, hasonló leletekre lenne szükség.

Jegyzetek

1. A terület régebben katonai gyakorlótér volt, az első sírok 1957-ben futóárok ásása közben kerültek elő. A helyszínen Gazdapusztai Gyula végzett 1957-ben és 1958-ban rövid leletmentést (GAZDAPUSZTAI 1958, 41; GAZDAPUSZTAI 1959, 53—54). Az akkor feltárt régészeti leletanyagot Kovács István dolgozta fel, s az ásatási dokumentáció és Gazdapusztai szóbeli közlése alapján arra gondolt, hogy a temető eredetileg 25—30 síros lehetett (KOVÁCS 1979, 17—32). Az antropológiai elemzés a kérpusztai temetővel való hasonlóságot hangsúlyozza, azzal a kitételrel, hogy az anyag bizonyos mértékben eltér a hasonló korú dél-alföldi temetőkétől (FARKAS—LOTTERHOF—B. MARCSIK 1969, 123—129). Az újabb ásatások 1982-ben kezdődtek, B. Nagy Katalin és Révész László vezetésével (B. NAGY 1984, 90), a cél a temető teljes feltárása. A leletanyagot a Tornyai J. Múzeum őrzi.
2. Gazdapusztai betűkkel jelölte az általa kiásott sírokat, Kovács I. ezt számozással helyettesíti. Az elkövetkezőkben ez utóbbi szisztémát átvéve idézzük az 1957—58. évi ásatások anyagát (KOVÁCS 1979, 18—21).
3. A tárgyalt markolatcsontok mindig a homorú élükkel az íj eleje, a cél felé nézve lettek a markolatra ráragasztva. Ez nemcsak magyar, hanem más steppei leletekkel és rekonstrukciókkal is igazolható (HUDJAKOV 1980, XIII. t, XIV. t.). Helyzetük pontos megfigyelése a feltárás folyamán esetleg választ adhat arra a néha felmerülő eshetőségre, hogy az íjat eltörve helyezték-e a sírba, vagy ép állapotban. Természetesen ilyen esetekben legalább az egyik íjvégnak is in situ kell feküdnie.
4. Sajnos e leletek pontosabb keltezéséről egyelőre nem rendelkezünk kiegészítő adatokkal. A szovjet szerzők gyakran igen tág időhatárokat adnak meg; az említett darabok esetében is nem egyet egyszerűen a 9—14. századra „datálnak” (MEDVEGYEV 1966, 10—16, 39).

IRODALOM

- BÁLINT 1975 Cs. BÁLINT, *A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. — On the Avar and Hungarian Relations of the Saltovo-Mayak Culture.* ArchÉrt 102 (1975) 52—63.
- BÁLINT 1980 Cs. BÁLINT, *A Kazár kaganátus régészeti kutatása a Szovjetunióban.* MTud 25 (1980. 5) 381—386.
- BELENIZKI 1980 A. M. BELENIZKI, *Mittelasiien. Kunst der Sogden.* Leipzig 1980.
- CSALLÁNY 1941 G. CSALLÁNY, *Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről.* FolArch 3—4 (1941) 182—185.
- DIENES 1972 I. DIENES, *A honfoglaló magyarok.* Bp. 1972.
- FÁBIÁN 1967 Gy. FÁBIÁN, *Archaeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstrukciója.* TtK 11 (1967) 98—101.
- FÁBIÁN 1980—81 Gy. FÁBIÁN, *Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez.* MFME (1980—81. 1) 63—76.
- FARKAS—LOTTERHOF—
B. MARCSIK 1969 Gy. FARKAS—E. LOTTERHOF—A. B. MARCSIK, *A Hódmezővásárhely-Nagyszigeten és Kübekháza-Újtelepen feltárt sírok antropológiai leleteinek értékelése. — Auswertung der von Hódmezővásárhely-Nagysziget und Kübekháza-Újtelep stammenden anthropologischen Funde.* MFME (1969. 1) 123—130.
- FODOR 1975 I. FODOR, *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás.* Bp. 1975.
- FODOR 1977 I. FODOR, *Bolgár—török jövevényszavaink és a régészet.* In: *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Szerk. Bartha A.—Czeglédy K.—Róna—Tas A. Bp. 1977. 79—114.

- GAZDAPUSZTAI 1958 Gy. GAZDAPUSZTAI, *Hódmezővásárhely-Nagysziget. RégFüz* 10 (1958) 41.
- GAZDAPUSZTAI 1959 Gy. GAZDAPUSZTAI, *Hódmezővásárhely-Nagysziget. RégFüz* 11 (1959) 53—54.
- GYÓFFY 1975 Gy. GYÓFFY, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp. 1975.
- KOVÁCS 1979 I. KOVÁCS, *XI. századi temető Hódmezővásárhely-Nagyszigeten. Vásárhelyi Tanulmányok* 9 (1979) 17—32.
- U. KÓHALMI 1972 K. U. KÓHALMI, *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*. Bp. 1972. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 12.
- KÜRTI 1978—79 B. KÜRTI, *Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyón. — Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmenzeit in Szeged-Algyő. MFMÉ* (1978—79. 1) 323—348.
- LÁSZLÓ 1955 Gy. LÁSZLÓ, *A kenézloi honfoglaláskori íjtégez. FolArch* 7 (1955) 111—122, 240.
- MADARAS 1981 L. MADARAS, *A Szeged—Fehér tó A és B avar temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. SzMMÉ* (1981) 35—64.
- B. NAGY 1984 K. B. NAGY, *Hódmezővásárhely-Nagysziget. RégFüz* 37 (1984) 90.
- RÉVÉSZ 1985a L. RÉVÉSZ, *Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl.* 1985. 35—53.
- RÉVÉSZ 1985b L. RÉVÉSZ, *Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. ArchÉrt* 112 (1985) Sajtó alatt.
- RIC 1982—83 P. RIC, *Glavno oružje nomadskih ratnika. Rekonstrukcija avarskog refleksnog luka. RVM* 28 (1982—83) 81—91.
- Cs. SEBESTYÉN 1930 K. Cs. SEBESTYÉN, *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. — Rätselhafte Beinplatten in Gräbern der Völkerwanderungszeit. Dolg* 6 (1930) 178—220.
- Cs. SEBESTYÉN 1932 K. Cs. SEBESTYÉN, „*A sagittis Hungarorum.*” *A magyarok íjja és nyíla. — Bogen und Pfeil der alten Ungarn. Dolg* 8 (1932) 167—255.
- TOČIK 1968 A. TOČIK, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. ArchSlov Catalogi* 3 (1968).
- TROGMAYER 1962 O. TROGMAYER, *X—XII. századi magyar temető Békésen. MFMÉ* (1962) 9—38.
- ABRAMOVA 1978 M. P. АБРАМОВА, *К вопросу об аланской культуре Северного Кавказа СА/1978. I/* 72—82.
- LITVINSZKIJ 1966 Б. А. ЛИТВИНСКИЙ, *Сложносоставной дук в древней Средней Азии. СА/1966.4/* 51—69.
- MAGOMEDOV 1977 М. Г. МАГОМЕДОВ, *К вопросу о происхождении культуры верхне-чирюртского курганного могильника. МатАрх Дагестана /1977.7/*
- MEDVEGYEV 1966 А. Ф. МЕДВЕДЕВ, *Ручное метательное оружие. Дук и стрели, са-мострел. 8—14. вв. Археология СССР САИ вып. ЕИ-36. Москва, 1966.*
- FLEROV 1984 В. С. ФЛЁРЕВ, *Маяцкий могильник. In: Маяцкое городище. Ред: С. А. Плетнева. Москва, 1984.*
- HUDJAKOV 1980 Ю. С. ХУДЯКОВ, *Вооружение енисейских кыргызов. Новосибирск, 1980.*
- BARTOSIEWICZ 1985 L. BARTOSIEWICZ, *Interrelationships in the Formation of Cattle Long Bones. ZoolAnz* 215 (1985) 3/9, 253—262.
- BINFORD 1978 R. L. BINFORD, *Nunamiut Ethnoarchaeology. Academic Press, New York, 1978.*
- CHOYKE 1983 A. M. CHOYKE, *előzetes jelentés a Tiszaug-Kéménytetői ásatás csontszerszámairól. ArchÉrt* 109 (1983) 35—42.
- CHOYKE 1984 A. M. CHOYKE, *An analysis of bone, antler and tooth tools from Bronze Age Hungary. MittArchInst* 12/13, 1982/1983 (1984) 13—57.
- CHOYKE—BARTOSIEWICZ 1984 A. M. CHOYKE—L. BARTOSIEWICZ, *Interactions between game biology, environment and human behaviour in patterns of deer hunting. An analysis of a Precolumbian site in Pennsylvania, USA. MittArchInst* 12/13, 1982/1983 (1984) 253—262.
- CLUTTON—BROCK 1985 J. CLUTTON—BROCK, *Excavations at Grimes Graves, Norfolk 1972—1976. Fasciule 1. Neolithic antler picks from Grimes Graves, Norfolk, and Durrington Walls, Wiltshire: a Biometrical Analysis. British Museum Publications, London, 1985.*

FÁBIÁN 1980—81

GY. FÁBIÁN, *Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez.* MFMÉ (1980—81) 1, 63—76.

FÁBIÁN 1983

GY. FÁBIÁN, *személyes közlés*, Allattenyésztési és Takarmányozási Kutatóközpont, Tavaszi Kollokvium, Gödöllő, 1983.

KNOCHENBESCHLÄGE EINES LANDNAHMEZEITLICHEN BOGENS INDIVIDUELLEN TYPUS VON HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—NAGYSZIGET

Auszug

Über den Bogen der landnehmenden Ungarn wissen wir auf Grund der bisherigen Forschungen fast alles. Diese Waffe bildet zweifelsohne den meist erforschten Teil des Fundmaterials im Karpatenbecken des 10. Jhs (CS. SEBESTYÉN 1932, 167—255). Mit Hilfe archäologischer Beobachtungen und historisch-ethnographischer Daten gelang es auch die funktionierenden Abbilder des awarischen und ungarischen Bogens herzustellen (FÁBIÁN 1967, 98—101; FÁBIÁN 1980—81, 63—77).

Im Gräberfeld von Hódmezővásárhely—Nagysziget aus dem 10—11. Jh. fanden wir aber solche Endbeschläge des Bogens, die von den bisher bekannten Formen völlig abweichen. Das eine solche Waffe enthaltende Grab 63 kam aus dem Teil des Gemeinvolk-Gräberfeldes des 10. Jhs zum Vorschein. Die 14,5 cm langen, 2,7 cm breiten Griffbeschläge stimmen der Form nach mit den in den landnahmezeitlichen Gräbern gefundenen Griffbeschlägen überein, sie sind an beiden Enden und an ihrer konkaven Kante eingekritzelt. Sie standen im Grabe ungestört, senkrecht zum Boden des Grabes, mit ihrer konkaven Kante nach oben. Aus der Lage der Knochenbeschläge des Bogens kamen wir auf den Schluß, daß die Waffe anlässlich der Bestattungszeremonie zerbrochen in das Grab gelegt wurde.

Die Länge der beiden Endbeschläge des Bogens beträgt 32,3 bzw. 31,8 cm. Die hintere Platte ist bei beiden eingekritzelt und von dreieckförmigem Querschnitt. Das untere Ende ist flach, blattförmig

abgerundet, die beiden Seiten verjüngen sich gleichmäßig der oberen Spitze zu, unten beträgt ihre größte Breite 1,35 cm und endet oben bei der Spitze mit einer schräg abgeschliffenen, 0,35 cm langen Linie. Ihre Oberfläche wurde — mit Ausnahme der unteren Enden — sorgfältig glatt abgeschliffen. Hier wurden sie entlang der Seitenkante in 7,6 bzw. 7,9 cm Länge eingekritzelt und diese Einkritzeltung reicht — den ganzen unteren Teil bedeckend — V-förmig bis zur Mittellinie der Gegenstände. Ihre Dicke wächst von der Spitze bis zum Ende der Einkritzeltung gleichmäßig zu, erreicht dort 0,8 cm und von da an zeigt sie bis zur oberen Spitze diese Dicke. Von den oberen Enden 8,7 cm bzw. 7,7 cm entfernt, finden wir die zum Einhängen der Bogensehne dienende Aushöhlung (Abb. 2—3).

Unserer Annahme nach dürfte der Bogen ursprünglich etwa 150 cm lang gewesen sein. Die Endbeschläge des Bogens mit dreieckförmigem Querschnitt waren auf den Beginn der unbeweglichen Arme, an die dem Ziel zu blickende Seite befestigt. Die besten Parallelen des erörterten Fundes entdeckten wir in Majak (FLEROV 1984, 161., Abb. 16, 4—5) und in Sarkel sowie in den von den einstigen Wolga—Bulgaren bewohnten Gebieten (MEDVEGYEV 1966, 10—16, Abb. 4). Wahrscheinlich kann diese Waffe mit den im 9. Jh. erscheinenden Bögen neuen Typs in Verbindung gebracht werden und ist als eine der frühesten Varianten dieser zu betrachten.

K. B. Nagy
Tornyai János Múzeum
Hódmezővásárhely
Szántó Kovács u. 16. Pf. 2.
6801

L. Révész
Herman Ottó Múzeum
Miskolc
Felszabadítók útja 28. Pf. 4.
3501